

Получена: 14.05.2021 г.

Приета: 16.08.2021 г.

ВЛАДЕТЕЛСКАТА БАЗИЛИКА ВЪВ ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ – ЕКСПЕРИМЕНТ ПРИ ЕКСПОНИРАНЕ НА КУЛТУРНАТА ЦЕННОСТ

В. Панджарова¹

Ключови думи: опазване, автентичност, консервация, адаптация, интерпретация

РЕЗЮМЕ

Настоящият текст представя позицията на авторката по отношение на прилаганите подходи за опазване на недвижимото културно наследство. Тази позиция се основава на консервационно-реставрационната концепция и приложен експериментален подход за адаптация/експониране, заложен във вече реализиран авторски проект за Владетелската базилика във Велики Преслав. Този проект, както и други подобни, провокираха научните проучвания и анализи, които се извършват в контекста на работата по научноизследователски проект „Експериментите в архитектурата”, разработван към ЦНИП, УАСГ.

Въведение

Опазването на недвижимото културно наследство в България е проблем, който все още търси постигане на консенсус. Дори в професионалната гилдия, най-вече за начина, по който следва да се провежда опазването на недвижимите културни ценности, няма единно мнение. Затрудненията са комплексни – от нездравото тълкуване и прилагане на международно и родно законодателство в тази сфера, през липсата на специалисти проектантите по отделните специалности, технолози, квалифицирани строителни работници и др., до политиките за неговото управление и развитие. На недвижимите културни ценности вече 20 години се гледа предимно като на вид туристическа атракция – реална или потенциална – която предимно има за цел да „възвеличае българското”. И така много

---

¹ Велина Панджарова, доц. д-р арх., кат. „История и теория на архитектурата”, УАСГ, бул. „Хр. Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: pandjarova@abv.bg

често се прибягва до метода на хипотетичната, романтичната реставрация. По мнение на специалисти в областта на опазването „*във всеки момент, когато обществото губи опорите на своята културна идентичност, той се възражда, за да подмени историческите свидетелства с нови – по-красиви, по-героични, по-внушителни псевдоисторически псевдоследи*” [1]. По тази причина се обръща голямо внимание най-вече на адаптацията, експонирането на тези обекти, а не толкова на консервационно-реставрационните дейности, чрез които се осъществява фактически физическото опазване на паметника¹. Това от своя страна води до желание за намеси, които са по-скоро имитативни и наподобяващи, отколкото интерпретиращи.

В държави с богато антично и средновековно наследство, като Италия, Хърватска, Испания и Португалия, отдавна се прилагат проекти решения, свързани с експонирането на археологически обекти, при които принципът на „контраста” между старо и ново е водещ. За разлика от имитативните подходи, решени уж на принципа на нюанса, тези намеси трудно биха могли да се възприемат като част от автентичната субстанция на паметника и да излъжат непрофесионалното око на наблюдаващите. Използват се открито съвременни материали, такива които недвусмислено показват, че извършеното е съвременна, най-често обратима, намеса. Такива намеси често могат да бъдат дефинирани като авангардни и нерядко, първоначално, те са възприемани противоречиво от обществото и специалистите (фиг. 1). Не са редки случаите обаче, когато тези реализации освен уникални архитектурни произведения са и успешни експерименти в областта на архитектурата – с конструкцията си, с използваните материали и технологии, с архитектурен образ и/или обемно-пространствена структура. Те са предизвикателство към начина на мислене, статуквото и навика. Задават въпроси или дават отговори.

Фиг. 1. Реализирани дейности по КРР и адаптация върху базиликата в Сипонто, Манфредония, Италия (вляво) и археологически парк „Молинет” в Картагена, Испания (вдясно); фотографии: Велина Панджарова

1. Контекст на историческата и на съвременната среда

Втората столица на средновековна България Преслав е държавен център между 893 и 971 г. За този по-кратък от едно столетие период българската култура достига своите върхови постижения и голямата си слава. Градът е между най-известните центрове на епохата и символ на легитимността на българската държавност сред тогавашния свят

---

¹ В статията като синоним на „недвижима културна ценност” често ще се използва „старото” понятие „паметник на културата” или само „паметник” (б.а.).

на средновековна Европа. По своето градоустройствено решение и най-вече с разделението си на две части – вътрешна и външна – Преслав напомня столицата Плиска, като разликата е, че при Преслав са налице две укрепителни системи – за външния и за вътрешния град.

Външният град на Преслав е бил гъсто застроен, за което свидетелстват откритите там голям брой граждански постройки, имения, църкви и манастирски комплекси. Забелязва се функционално зонироване с налични политически, стопански и военни квартали. Вътрешният град на Преслав е решен на няколко тераси и е укрепена и предназначена за управлението на държавата част. Общата площ на територията, затворена зад тази втора крепостна стена, е около 0,5 km². Според последните изследвания вероятно още владетелят княз Борис – Михаил замисля превръщането на аула в столица по редица политически съображения. Това съждение е подкрепено от изграждането на дворец с тронна зала, както и на две емблематични по вид и размери църковни сгради в центъра: Владетелската базилика – главна църква, свързана с личността на владетеля и тържественото богослужение и т.нар. Дворцова църква – вероятно подарената от папата сграда, която е ситуирана в центъра на пространството, отредено за ползване от върховната религиозна власт. С тези сгради започва оформянето на центъра на бъдещата столица, който постепенно се допълва и добива окончателния си облик по времето на владетелите Симеон и най-вече при цар Петър – предвид дългото му управление, даващо възможност за богато строителство. Бляскавата епоха за втората българска столица са първите шест десетилетия на X век. Именно тези две, най-значими църковни сгради, формират централно ядро – Дворцовия площад – на столицата Преслав.

Регулярни археологически проучвания в тази част¹ на втората българска столица започват в края на 70-те години на миналия век. Към момента са проведени разкопки и е изследвана значителна част от територията на вътрешния град. За съжаление многото археологически колективи, които работят там, както и невъзможността за редовните археологически разкопки, допринасят за разпокъсаността на резервата и фрагментарността на представените недвижими културни ценности. Трудното възприемане на обектите от обикновения посетител е подсилено от липсата на консервационна защита. На местата, където тя е проведена, е под въпрос нейната адекватност за място като Велики Преслав. За експониране и социализация е трудно да се говори – те са фрагментарни и частични. Липсата на цялостна устройствена и архитектурна визия за комплекса възпрепятства пълноценното развитие на резервата за целите на културния туризъм въпреки неговия духовен, не само в рамките на България, исторически, символен и архитектурен потенциал. Наложително е изработване на специализиран ПУП и на Устройствова схема за развитие на културния туризъм в ареала на целия резерват, като част от правилата за опазване и управление на ИАР „Велики Преслав“.

2. Състояние на археологическата субстанция на Владетелската базилика преди началото на проекта

В момента на архитектурното заснемане археологическата субстанция на Владетелската базилика беше в 2/3 засипана с чакъл, а над югозападния ъгъл бе поставено временно защитно покритие. Това положение до голяма степен затрудни работите по заснемане и прецизно анализиране на състоянието на базиликата и деструктивните про-

---

¹ Официалното наименование на комплекса е Историко-археологически резерват „Велики Преслав“, обявен за такъв с Постановление № 161 на МС на НРБ от 05.08.1958 г.

цеси в нея от архитектурна гледна точка. По отношение на археологическите проучвания е разкрита цялата базилика, както и долепените в южната ѝ част параклиси. Датирани са два строителни периода: първи период – от времето на Борис I, локализиран в главната апсида, като замазка на подовото ниво; и втори период от времето на Симеон Велики, когато базиликата най-вероятно е разширена и са добавени екзонартексът и параклисите.

Базиликата достига до наши дни основно в субструкция. Запазен е първият ред квадров градеж (непосредствено над фундаментите), който е четим и запазен в суперструкция, най-вече в южната и източната част. Северната и западната страна на базиликата са четими основно от запазените „легла“ на ограждащите зидове. Най-значимите участъци в суперструкция, до 9-и ред квадров градеж, са локализирани в югозападния ъгъл на екзонартекса. Те са изпълнени от специално обработени каменни блокове, иззидани плътно един до друг – обхват, характерен за периода и за строителната школа на Преслав. Запазени са и земните насипи, които са носели настилката, (изпълнена в *олус сектите* в ивици с ширина 30 cm в главния кораб), в страничните кораби, нартекса и средното помещение на екзонартекса – заравнен трошляк от варовик и хоросан с гладка повърхност. Тези дадености предоставят сведения за оригиналното ходово ниво на базиликата и възможност за цялостно третиране на подовата настилка с големи мраморни плочи – такива каквито са открити при археологическите проучвания. Върху запазените повърхности на стилобатите са открити отпечатащи (първи стълб от северната редица и предпоследен от южната редица стълбове, дефинирали корабите на базиликата) от масивни зидани стълбове с размери на сечението 1,28/1,28, чиито ъгли са извзети под прав ъгъл (8×8 cm).

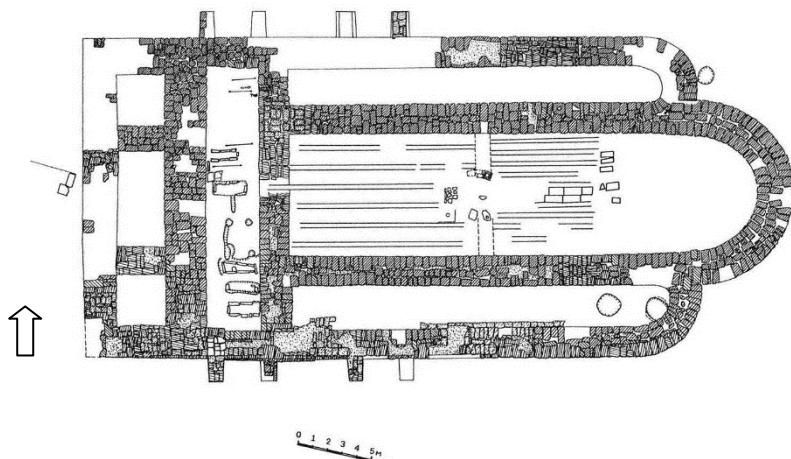
Върху руините от сградата на църквата са проведени фрагментарни консервационни работи. Върху най-високо и най-добре запазения с квадратната си зидария сектор на югозападния ъгъл и южната стена на сградата е поставено защитно покритие. Частична консервация е направена и на блоковата зидария на храма в източните части, по апсидата, фиксираща олтарното пространство, както и върху стените, ограждащи стените на параклисите. Запазените автентични фрагменти от настилката на пода в средния кораб на базиликата са вдигнати, консервирани са и са поставени на нова основа с цел да бъдат върнати на място.

Липсата на последователна и цялостна консервационна намеса е довела до деструктивни процеси в оригиналната субстанция, която под въздействие на атмосферните влияния и липсата на поддръжка се руши и в малкото оригинални зидове, открити в суперструкция.

3. Архитектура и ценностни характеристики на Владетелската базилика

Най-представителната сграда във Вътрешния град на Преслав безспорно е Владетелската базилика, която е изпълнявала функцията на главен държавен храм в столицата. Владетелската базилика се намира във Вътрешния град, в североизточния край на Дворцовия център и го дефинира от тази посока. Сградата е част от Дворцовия комплекс и е била негова своеобразна доминанта – като размери, архитектурен образ и обем. Базиликата е ориентирана според канона – с вход от запад и олтарно пространство на изток. Тя е трикорабна и е с характерното за периода съотношение между широчината на корабите – главният кораб е с широчина два пъти по-голяма от широчината на страничните.

Впечатление прави начинът по който е решена връзката между източния край на страничните кораби към апсидата на главния. Най-често срещаният вариант, при базилики с апсидален завършек на корабите, е всяка една от апсидите да е полукръг в план. Диаметърът е равен съответно на широчината на корабите – главен и странични. В случая с Владетелската базилика обаче това не е така. Прави впечатление, че в източния си край страничните кораби завършват с овал, който е сектор, равен на $\frac{1}{4}$ окръжност. Освен това, връзката с главната апсида е почти под прав ъгъл – също специфика на тази базилика (фиг. 2). Размерите на базиликата са внушителни – застроената ѝ площ е около 1120 m^2 , а височината ѝ е надминавала тази на Тронната палата, чиято предполагаема височина, според графичните реконструкции, е 21 – 22 m.

Фиг. 2. План на откритата в субструкция археологическа субстанция на Владетелската базилика. Схема: архив на проф. Маргарита Ваклинова [2]

На база на направеното проучване на обекта, както и въз основа се на сравнителен анализ, извършен между църковните сгради в Преслав от периода на X – IX век, както и на образци от този период, изградени в различни части на Европа, могат да се изведат следните ценностни характеристики на Владетелската базилика, дефинирани в няколко групи:

1. Според местоположението си:

- Базиликата е разположена в рамките на Дворцовия център.
- Непосредствената близост до дворците потвърждава значението ѝ като най-представителен храм в столицата Преслав.
- По-късно става репер в архитектурната рамка и на Дворцовия площад.

2. Според планова схема:

- Средновековна трикорабна базилика.
- Наличие на триделен олтар: презвитерий със синтрон, протезис и диаконикон.
- Секторна, а не полукръгла геометрия на апсидите при страничните кораби.
- Силно изявена във фасада главна апсида.
- Тесни, спрямо ширината на главния, и силно издължени странични кораби.

- Дълбоко олтарно пространство.
- Наличие на едноделен притвор, като по-късно е добавен и екзонартекс.

3. Според обемно-пространствен образ:

- Колосални за рамките на Преслав размери – 41,70 m дължина (без екзонартекса) и 21,15 m ширина, предполагаема височина след графична реставрация – около 25 m.
- Наличие на етажна част над екзонартекса – част от галерия, свързваща базиликата с двореца.

4. Според конструкцията:

- Ясно изразена конструктивна схема – масивни (1,28/1,28) зидани стълбове.
- Масивни зидани стени.

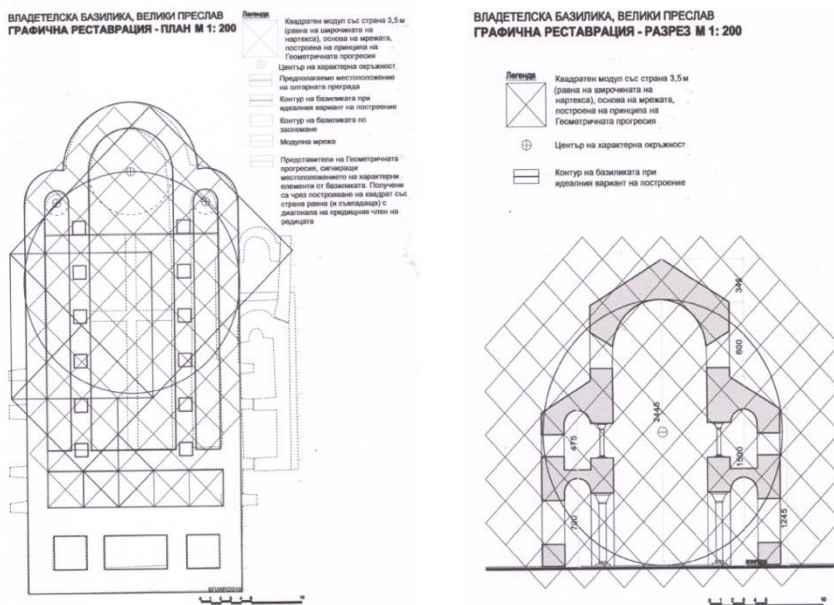
5. Според начин на градеж:

- Специално обработени квадри от варовик.
- Плътен градеж, без фуга.

6. Според пластична украса и настилка:

- Пластично третиране на външните ограждащи стени – двустъпални арки.
- Третиране на настилната в интериор с мозайка – opus sectile.

Въз основа на изведените ценностни характеристики и архитектурното заснемане са направени опити за графична реконструкция, чрез използване на геометричния метод [3], както на плана на базиликата, така и на нейната западна фасада (фиг. 3).

Фиг. 3. Графичните реконструкции на плана и на западната фасада на Владетелската базилика, изпълнени по геометричния принцип. За модул е използван квадрат с размери 3,5 m, колкото е широчината на нартекса. Този квадрат е в основата на мрежа, изградена на принципа на геометричната прогресия. Автори: арх. Иван Ружев и арх. Велина Панджарова

4. Принципи на проектно предложение

Предвид факта, че руините на Владетелската базилика заемат основно положение в разкритите сектори в ИАР „Велики Преслав”, те не биха могли да се разглеждат отделно, без да се обърне внимание и на обкръжаващата ги среда. За обект на недвижимо-то културно наследство с категория „национално значение” е от съществено значение да бъде социализиран, да има достъп до него, да бъде разпознаваем и благоустрояването му да се съобрази със следните аспекти:

- Чрез благоустрояване и социализация да се даде начало за цялостна визия на резервата, особено в частта на Вътрешния град, като се отчитат и текущите и предстоящи археологически работи.
- Да се съхранят недвижимите културни ценности, като предлаганите консервационни похвати в максимална степен направят обекта обзрим и достъпен за хората – смислово и физически.
- Обектите да се експонират в контекста на новите тенденции в развитието на културния туризъм и опазването на културното наследство със средствата на новите материали, а не чрез буквално наподобяване. По този начин се създават условия за интегрално представяне на обектите – по разбираем и любопитен начин за различни възрастови групи посетители.

Съобразно с горепосочените аспекти се формират принципи, които задават рамката на проектните решения, свързани със социализацията, консервационно-реставрационните работи и адаптацията на Владетелската базилика.

4.1. Принципите за социализация и благоустрояване са:

- Включване на археологическите проучвания като част от туристическите обиколки и експониране на обектите в комплекса, като за целта се създадат „мобилни” паркови зони, изградени на основа на археологическия растер 5/5 m, които да съответстват на планираните от археолозите разкопки. Това би дало възможност на посетителите да се включат в директното проучване на обектите и същевременно би помогнало на археолозите, особено в дейностите по разчистване на терена, които са трудоемки, изискват време и позволяват неквалифициран труд.
- Различните форми и съоръжения с утилитарно предназначение да са носители на интерактивна образователна информация, която способства визуалната комуникация.

От съществено значение за този обект е извършването на КРП дейностите и съответно адаптирането на обекта към функцията на музейен експонат – сграда на открито, която от една страна да запази ценностните си характеристики и да носи научното познание, а от друга – да бъде разбираема и обзрима за посетителите на обекта.

4.2. Принципите за КРП и за адаптацията на обекта са:

- Изява на най-запазените в суперструкция оригинални фрагменти от базиликата, като върху тях се приложи само консервационно консолидиране, без надзид. Така те ще останат най-високата каменна структура в археоло-

гическата субстанция, като консервационният надзид над фрагментите около тях не ги надвишава и по този начин ще се акцентира върху оригинала.

- Височината, постигната от надзида, изпълнен от варовикови блокове – идентични на оригинала, е минималната необходима за укрепване на оригиналния, вече консолидиран, земен насип, носил корабите, нартекса и екзонартекса.
- Консервационният надзид пази оригинала в недвижимата културна ценност, а не създава архитектурен образ.
- Сигниране и намеса в частите, където има най-малко запазен оригинал.
- Подчертаване на светостта на сградата – християнски храм от най-духовния и значим период за държавата ни, без значение от руинирания вид.
- Издигане във височина, за да бъдат подсказани основните параметри на базиликата, като се запазят и подчертаят визуалните връзки и възприятия и се предостави възможност за цялостно осъзнаване на грандиозността на комплекса.
- За експониране да се използват материали, чието позициониране е обратно – в зависимост от степента на проучване, доказан архитектурен образ или последвали в годините съждения. По този начин се дава възможност за мобилност, която ще бъде съотносима с последващи в бъдещето научни обосновки, без да се руши оригиналът, който се запазва от различни интервенции и натоварвания, освен тези на консервационния надзид.
- Представяне на обекта по обозрим начин – възприемане на неговата цялост, очертания, представа за обем и функция.
- Сигниране и експониране на научно доказаните, на базата на графична реставрация или в процес на археологически работи, елементи и части от базиликата.
- Пространствена изява на всички културни пластове на обекта по достоверен и достъпен за посетителите начин.

5. Проектно решение и реализация

Проектът следва наложения вече подход да се представи целият, най-значителен период от развитието на Преслав като столица на България – X век. Тази оптимална дата е възприета и при консервацията на сградите, ситуирани около Дворцовия център.

5.1. Консервация

Стремежът на проектите за консервация и експониране е да се представи оригиналното средновековно ходово ниво, определено след архитектурно проучване и геодезическо заснемане, на което ниво ще се осъществи фактическият достъп до базиликата. Също така, проектът приема оптимално ниво, до което задължително трябва да достигне консервационният надзид (с изключение на най-високите оригинални, запазени фрагменти в суперструкция), тъй като именно чрез него се цели укрепване на оригиналните

насипи (трошляк от варовик и хоросан с гладка повърхност) между зидовете на корабите и нартекса. Периодът от времето на Борис I е представен чрез открита замазка в олтара (главна апсида) и се сигнализира като ниво настилка. На местата, където липсва градежен материал и са останали само „легла“ на зидовете, които са с дълбочина 25 cm, се извършва реставрационен надзид, чрез полагане на оригинални квадрати, съхранени и почистени за преизползване. Градежът е аналогичен на оригиналния, без фуга, като при преизползването на квадратите те се третират с водоупътна скрита замазка, изпълняваща и хидрофобизираща функция. Аналогична е обработката и на новите квадрати, там, където поради изчерпване на оригиналните такива се налага консервация с тях. Целта при прилагане на съответния подход е разграничаване на консервационните надзидвания от оригиналната субстанция. Консервационният надзид се изгражда от квадрати, подобни на оригиналните, или от запазени автентични такива, отново без фуга. За по-добра четливост при разграничаването на „старо-ново“ е изпълнена и сигнализиращата медна фуга.

5.2. Елементи и начин на експониране

Във Владетелската базилика се експонират два строителни периода. Първият е от времето на Борис I. Този период е доказан чрез археологически работи при откриване на замазка под предполагаемото оригинално ниво, от втория строителен период, в олтарното пространство на базиликата при главната апсида. Това ниво е между 70 – 80 cm под нивото на готов под на по-късната базилика. Характерно за периода X – XI век е разполагането в олтара на едностъпален синтрон. Основната роля в литургията е отредена на амвона, разположен централно пред апсидата. При експонирането на първия строителен период е използвана характерната дъгообразна форма на синтрона, който действа и като експозиционен прозорец към нивото на първата базилика. За целта той е изпълнен от триплекс на стоманена конструкция. В единия си край тази конструкция е укрепена за консервационния надзид, като не се извършва интервенция върху оригинала. В другия край е закрепена за зида, укрепващ насипа от втория строителен период. По време на археологическите работи този земен слой е премахнат от апсидата, за да се изследва периодът на първата базилика, така че не се налагат изкопни работи. Извършва се единствено укрепване, посредством еднореден зид от квадрати. Стъкленият синтрон е едновременно интерпретация на автентичния и експозиционния прозорец (фиг. 4). Той е на 30 cm от ниво готов под на главния кораб. Дъгообразната вертикална част, оформяща синтрона, е изпълнена от перфорирани сегменти триплекс, за да се предотврати конденз.

Фиг. 4. Владетелска базилика – поглед към синтрона. Фотография: Велина Панджарова

Вторият строителен период, този от X век, е периодът, върху който се акцентира на територията на целия резерват. Това е в сила и за Владетелската базилика. Съгласно приетите от проекта принципи за експониране, новата намеса се съсредоточава основно в северната част на базиликата – секторът, в който е открита най-малка част от оригиналната субстанция. От друга страна, от север е бил един от подходите към базиликата, когато не се е преминавало през Дворцовия център. Стремешът на проектантите и водещия археолог е да се експонира оригиналното средновековно ходово ниво и подход към храма. В проекта за социализация и благоустройство на прилежащата територия се следва и подчертава естествената денивелация на терена по посока изток-запад. Това е ходовата линия, по която е достъпна базиликата. Достъпът до нейния наос е възможен от север, между западните два стълба, формирали портика през X век. Така е запазен и експониран един от основните подходи. Достигането до нивото е възможно чрез разполагането на метална стълба и така посетителят попада в нартекса на базиликата.

5.2.1. Експониране на „интериора“ на базиликата

Сигниране на стълбовете между корабите: Стълбовете, чиито стъпки са открити в хоросановата замазка, са изявени посредством стоманени L-профили с размери 90/90/10, като по този начин те ще сигнират характерното зарязване на ъглите, под прав ъгъл от по 8 cm (по архитектурен детайл). За тези профили е монтиран триплекс с височина 0,80 m за стълба в западния край, и височина от 1,40 m – за този в източния край. Стоманената конструкция е закрепена чрез отвори с дълбочина 55 cm в консервационния надзид, запълнени с олово. Триплексът е повдигнат от нивото на зида на 15 cm.

Фиг. 5. Владетелска базилика – поглед към олтарното пространство на изток.
Фотография: Велина Панджарова

Настилка в базиликата: Ивиците мозайка в опус сектите са върнати на оригиналните места (според заснемането на археологическия екип), като 12 m са запазените оригинални ивици, с проведени консервационно-реставрационни работи върху тях. По-

голямата част, която не се третира с оригиналните мозайки, е решена с мраморни плочи с размери 30/100 cm (фиг. 5). С бели мраморни плочи с размер 100/50 cm се сигнира и третира образуваният кръст в настилната на главния кораб. Със същия размер са и плочите, с които се настила останалата част от главния кораб, страничните кораби, нартекса и централното помещение на екзонартекса. В отделни фрагменти са използвани плочи от съхранената и почистена оригинална настилка.

Южна част от екзонартекса: в тази част е запазено нивото, при което е открита базиликата. В този сектор най-добре запазените фрагменти в суперструкцията и възможността за тяхното експониране, от външната и от вътрешната страна, е удачно. Така посетителят вижда *in situ*, оригинален градеж от периода на Първата българска държава. Използвана е настилка от чакъл, ситна фракция. Отворът в южната част на екзонартекса е обезопасен от парапет от триплекс, който по своеобразен начин сигнира и интерпретира вероятно съществувалите кули в тази част на базиликата. Северната част от екзонартекса е третирана с поспипка от чакъл със ситна фракция.

5.2.2. Експониране на базиликата в екстериор

Стъпките на съществувалите части от портика са разположени основно в северната страна на базиликата и са три на брой. Между първите две от западната страна е решено влизането в базиликата. Четвъртата се намира в пространството на западния параклис, в южната страна на базиликата. Те са сигнирани в настилка, като за целта са окантени техните очертания с метална шина с височина 5 cm, като така образуваното „легло“ е третирано с валиран дропс върху циментова замазка.

Сигниране на височината на базиликата. За пълното възприемане на величествеността на Владетелската базилика и на основание на направената графична реставрация, според която вероятната ѝ височина е около 25 m (до връх било на главен кораб), се предлага решение, което да спомогне за осмисляне на параметрите на сградата от една страна, и от друга, да бъде достатъчно лаконично и ненадрапващо се, за да остави на посетителя възможността сам да „довърши“ височината на базиликата в съзнанието си. Изградена е конструкция от метал и триплекс, която „окантва“ северната част на базиликата и я завършва между главната апсида и тази на южния кораб. Конструкцията се развива във височина от запад на изток. Най-голямата височина се достига около върха на главната апсида, като по-този начин се постигат: 1. Подчертаване на най-свещената част в храма – олтара и фиксирането му като най-значимо място чрез височината на конструкцията. 2. Първият досег на посетителя със сградата на базиликата е от подхода от югоизток, като в най-тясната част между храма и изградената подпорна стена той ще може да осъзнае величието и част от обемно-пространствените параметри на сградата (фиг. 6). 3. Предлаганата конструкция няма по никакъв начин да наруши или „докосне“ оригиналната субстанция. Фундирането, необходимо за металните Т-профили, е лаконично и не се допира до оригиналните фундаменти на базиликата. Конструкцията е изнесена на 10 cm извън очертанията на културната ценност. За отделяне на съвременното предложение (сигниращо графичната реставрация) от консервационния надзид, необходим за опазване на оригинала, е използвана „въздушна фуга“ – отделяне на конструкцията от метал и триплекс на 15 cm от нивото на надзида. Така се получава ясно разграничаване на темпоралните етапи и смисловите характеристики, които се развиват над всяка една от фугите: оригинал → медна сигнираща фуга → консервационен надзид → въздушна фуга → стоманена конструкция, интерпретираща ограждащите стени на базиликата, която е съобразена с графичната реставрация и е недвусмислена, обратима намеса от XXI-и век. Конструкцията носи само себе си и е оразмерена на изкълчване. Триплексът в частите около апсидите е огънат с възможност за ситопечат или лазерно гравирание,

което да представя различни хипотези за визията на базиликата до достигане на единно научно становище по този въпрос. Възможността за използване на стъклото като място за интелигентна визуална информация е още едно от предствата ѝ. Всички части от базиликата, там където това се налага, са обезопасени със стъклени парапети. Металната конструкция стъпва върху окантващата базиликата лента с широчина 50 cm, която е третирана с посипка от чакъл и действа като дренаж. Отводняването на базиликата се осъществява посредством меки тръби, имплантирани в консервационния надзид, които отвеждат водата навън.

**Фиг. 6. Поглед към Владетелската базилика от югоизток.
Фотография: Велина Панджарова**

6. Заключение

Представеният проект е експеримент в работите, свързани най-вече с експониране на археологически обекти. Факт е, че такъв тип обекти все още не се приемат еднозначно, както от специалистите, така и сред посетителите. Изконното желание на българската публика да види нещо, което е „като...“ друго, вече видяно, е трудно за преодоляване. Още повече, като се има предвид наслоеното мнение, че не може да се използват съвременни материали при опазване на наследството. Къде по-явно, къде не толкова явно, подходът, приложен за експониране на Владетелската базилика в Преслав, беше обсипван с недоброжелателни, обидни коментари. Никой не си и направи труда обаче да проследи консервационните намеси, от които се разбира, че малкото запазена автентична субстанция от обекта е запазена и че приложеното експониране следва именно нея. Както и, че намесите са обратими. Както и, че не бе реализирана основната част от проекта за социализация на обекта. Тук безспорно е адекватен коментарът, „че за да социализираме пълноценно културните следи, следва да създадем условия социумът и следите да комуникират помежду си. За тази цел следва да формираме в публиката познания и способности за тази комуникация, което далеч не се случва само с информационни табели“ [1]. Разбира се, пропуски в реализацията има. Има възможност и за по-добро решение – на конструкцията, на изпълнението ѝ, на приложените материали, вероятно и на концепци-

ята за експониране. Следваща реализация ще го докаже. Но по-важно е друго – да започне формиране на мислене, което да не възприема паметниците на културата само като „мумифицирани” обекти, които няма как да живеят съвременен живот. Както и да започне да се възприема, че намесата в тях може да става и с материалите на XXI в. В Европа вече го доказаха...

Благодарности

Настоящата статия е част от научноизследователската разработка „Експериментите в архитектурата” по договор БН-235/2020, която е подкрепена финансово от Центъра за научни изследвания и проектиране при УАСГ – изказвам своята благодарност за подкрепата!

ЛИТЕРАТУРА

1. *Kandulkova, Y.* Uspeshnite modeli za opazvane na kulturnoto nasledstvo – evolyutsia na obshtestvenite predstavi. *Arhitektura* 3, 2016, <https://bularch.eu/bg/broy-3-2016>.
2. *Vaklinova, M.* Materiali ot lichen arhiv, predostaveni za proekta.
3. *Popov, I.* Proportsii v balgarskata arhitektura. *Nauka i izkustvo*, 1955.
4. *Vaklinova, M.* Dvortsite v Srednovekovna Bulgaria, Bulgaria 1300. *Institutsii i darzhavna traditsia*. T II, 1982, Sofia.
5. *Vaklinova, M.* Preslavskiyat dvorets (Glavnite dvortsovi postroyki prez stolichnia period). -V: *Istoriko-arheologicheski izsledvania v pamet na prof. din Stancho Vaklinov*. Veliko Tarnovo, 1994.
6. *Vaklinova, M.* Veliki Preslav. Nyakoi plastichni idei v ukrasata na sgradite mu. -V: *Prinosi kam balgarskata arheologia* 2. Sofia 1999.
7. *Vaklinov, St.* Formirane na starobalgarskata kultura VI-XI vek, *Izgrazhdane na edinna starobalgarska kultura (vtorata polovina na IX – nachaloto na XI v.)*.
8. *Vaklinov, St.* Preslavskiyat dvorets. *Sastoyanie i zadachi na prouchvaneto mu*. -V: *Sbornik Preslav* 1, Sofia 1968.
9. *Vaklinov, St.* Dvortsovite tsentrove v Pliska i Preslav. -V: *Pliska – Preslav* 2. Sofia 1981; *Institutsii i darzhavna traditsia* 2, Sofia 1982.
10. *Gyuzelev, V.* Stolitsi i rezidentsii v dvortsovata kultura v Srednovekovna Bulgaria /Ot nomadskia stan kam tsarskia dvor/, *Izvestia na natsionalnia istoricheski muzey*, tom X, Sofia.
11. *Kandulkova, Y.* *Istoria na opazvaneto na arhitekturnoto nasledstvo v Bulgaria do Vtorata Svetovna vojna, disertatsionen trud za prisazhdane na nauchnata stepan „doktor”, UASG, Arhitekturen fakultet, Katedra „Istoria i teoria na arhitekturata”, Sofia, 2007.*
12. *Kandulkova, Y.* *Metodi za savremenna namesa v arhitekturnia pametnik*. *Godishnik na Universiteta po arhitektura, stroitelstvo i geodezia*, tom XLV, 2004-2010, ISSN 1310-814X, Sofia, 2011.

13. *Kandulkova, Y.* Za tsennostnia podhod pri opazvane na arhitekturnoto nasledstvo, Arhitektura 1, 2008.

14. *Kandulkova, Y.* Bitka za opazvane na avtentichnostta. Modern Conservation 3, NC ICOMOS Serbia, 2015.

15. *Ovcharov, D., Zh. Aladzhov, N. Ovcharov.* Golemiyat tsarski dvorets vav Veliki Preslav I. Preslavskata patriarshia prez H vek. Sofia 1991; *Ovcharov, D.* Veliki Preslav – gradat na tsar Simeon. Varna.

16. *Gof, Zhak Iyo.* Tsivilizatsiyata na srednovekovnia zapad. Izd. "Agata", 1999, Sofia.

17. *Gof, Zhak Iyo.* Intelektualtsite prez Srednovekovieto, UI „Kliment Ohridski“, Sofia, 1993.

THE RULER’S BASILICA IN VELIKI PRESLAV – AN EXPERIMENT IN EXPOSING THE CULTURAL MONUMENT

V. Pandjarova¹

Keywords: preservation, authenticity, conservation, adaptation, interpretation

ABSTRACT

The paper presents the position of the author regarding the applied approaches for protection of the immovable cultural heritage. This position is based on the conservation-restoration concept and applied experimental approach for adaptation set in an already realized project of the author for the Ruler’s Basilica in Veliki Preslav. This project, as well as other similar ones, provoked the research and analysis that is carried out in the context of the work on the research project “Experiments in Architecture”, developed at RCDC, UACEG.

---

¹ Velina Pandjarova, Assoc. Prof. Dr. Arch., Dept. “History and Theory of Architecture”, UACEG, 1 H. Smirnenki Blvd., Sofia 1046, e-mail: pandjarova@abv.bg